

OHVERDAMISI JA "EHTIMISI"

13. Kuna liivi muistsest haldjate ja surnute usundist üldse on säilind ainult riismeid, siis veel vähem on püsind jälgi nende muistsest kultusest. Läti Hendrik oma kroonikas kõneleb paaril korral liivi preestrestja ennustajaist (arioli) ning ohverdamisist "oma jumalaile". Tuttavaim on munga Theodorichi ohverdamisluгу (Or. Liv. I 10, Gruberi väljaandes lhk. 6—7). — Sajusel ajal viljaikalduse hirmul Toreida liivlased kavatsend ohverdada oma jumalaile meelehääks Meinhardi abilise preester Theodorichi, kuid tahtnud saada enne seda liisu läbi teada jumalate arvamist ja nõusolekut, et ohver neile vastuvõetav: nad lasknud astuda hobuse üle mahapandud oda, et näha, millise jalaga jumalad juhivad astuma hobust üle, kas elu või surma... — hobune astund esiteks pahema, s.t. ohverdamiseks ebasoodsa elu jalaga. Siis liivlaste preester (resp. tark) seletand, kristlaste jumal istuvat nägematult hobuse seljas ja juhtivat hobuse jalga; preester pühkind hobuse selga, et ajada võõras jumal ära, kuid hobune astund uuesti sama jalaga üle oda, ja siis Theodorich jäänd ohverdamata (Refereerides seda lugu J. Krohn (SSPJP 124) lisab omaltpoolt täienduseks: See arbimise komme sellisel viisil on laenatud leedulasilt või slaavlasilt, kuid ikkagi see võib olla algupärast, et oli olemas ohvripreestrid, kes arbisid (vrđl. J. Jung, Liivlaste würost Kaupo, lhk. 79). — Sama ohvriugu mainib ms. ka Eisen, EM I 15 Ja III 136, 150.). Nagu pahem jalg, niisama ennustand jumalate mittenõusolu ja halba kordaminekut ettevõttele ka ohverdava tapalooma kukkumine pahemale poole (Qr. Liv. XV 3, Gruberi väljaandes lhk. 76) (Vt. Parrot, Versuch... lhk. 316/8.).

Tänapäev mingisuguseid muid preestrid enam ei teata ega mäleteta kui ainult üht, ja see on ametlik ristiusu papp = päp (lvÜ), kuna siin-sääl küldes elutsev tark = kõval (lvÜ) pole mingi elukutseline ametmees ega soorita enam mingisuguseid ohvreid haldjaile ega surnuile, vaid on muutund kas ebauskliku rahva poolt kardetud kuradi käsilaseks, nõiaks, või jällegi koduseks arstiks ja abimeheks argielu hädades (ligemalt vt. nõia päätükis), kuna väheseid täniseni säilind ohverdamisi toimetab asjaomane isik ise.

Mis puutub üldse ohverdamisisse, siis need jagunevad praegu kolme suurde liiki: esiplaanile on tõusnud muidugi ristiusu ohvrid ja annid kui ka teatud road ühenduses kiriku, pühimuste ja nende tähtpäevega, kuid teiseks teatakse ka ohvreid surnuile ühenduses pääasjalikult matuste ja hingedeajaga (ligemalt vt. surnute päätükis) ja kolmandaks ohvreid loodusaldjaile meelehääks, et võita nende sümpaatiat ja häatahtlikku abi igasugu tõis ning toiminguis. Kuna viimast liiki ohverdamid tänapäev tunduvad enam muistse aja mälestusena ja maagilise tembutusena kui tõsise kultusena, siis mõni aeg tagasi need on olnud üsna reaalsed.

Vanimaid teateid liivi ohverdamisist pakub teadagi Läti Hendrik. Eelpool oli juba juttu preester Theodorichi tapmise kavatsusist, mis viitab inimohvri praktiseerimisele tol ajal. Edasi Läti Hendrik jäädvustab mälestuse liivi loomaohvrist, kirjeldades oma ajaraamatus (XVI 4, Gruben väljaandes lhk. 88/8), kuis Toreida juba ristitud liivlased sakslaste poolt

ümberpiiratud kindlustuses resp. maalinnas ohverdand “auks oma jumalaile, vastavalt vanule kombeile, sokke ja muid loomi” (hircos et alia animalia) ning visand tapetud koerad ja sokud (canes et hircos) irvituseks piiskop Alberti ja kogu sõjaväe nähes kindlustusest alla (Sama kohta mainivad ms. J. Krohn (SSPJP 181) ja Eisen (EM III 24). Vrdl. ka Parrot, Versuch... 345 jj ja Läbi Hendriku Gruben väljaanne 26—29.), mida piiskop heitnud hiljem kibedasti ette armupaluvaile maavanemaile.

Aastasadade jooksul loomaohver on nihkud järjest tahapoole, ja mingi reministsents sellest on säilind täiuseni vast ainult ühenduses surnute kultusega vanas kombes tappa matuseiks teatud loomi (vt. surnute päätükis). Elujõulisemad on olnud igasugu aine ohvrid, millede kajastusi esineb veel alatasa kas või näit. teatud ristiusu pühimuste ja tähtpäevade pühitsemise kombeis.

Reljeeflikult kirjutab möödud aastasaja keskpaigu vana Prinz Piza-külast Sjörgen-Wiedemannile järgmiselt:

Andere legen zu Weihnachten und am ersten Tage des Jahres Opfer von Brot auf den Mühlstein zum Lohn für das, was im Jahre gemahlen wird. Andere wiederum thun dasselbe in den Pferde- und Schafställen, um für das Jahr den Lohn abzugeben. Endlich pflegen Viele, wenn sie zur See irgend wohin fahren wollen, im Augenblick, wo sie die Fahrt antreten, erst Branntwein in die See zu giessen, als Gabe für die Seemutter, damit sie das Meer bezähme. — SjWied, LGr LXXV.

15. Omajagu huvitav on jälgida ohverdamisega ühenduses olevat terminoloogiat liivis. Saksa keelest põlvenev “ohver” = uppõr (lvÜ = lt upuris ‘das Opfer’; verb “ohverdada” = uppõrtõ, lvÜ = lt upurēt ‘opfern’) tähendab liivis ainult puht-kiriklikku või eetilist ohvrit moodsas mõttes, mitte kunagi ohvrit haldjaile. Haldjaohvrit väljendetakse üldiselt läti lainuga zied (lvÜ < lt zieds ‘die Blüte, Blume’; ziedi ‘Erstlinge, Erstlingsfrüchte, Geschenk, Gabe von Früchten, auch wohl Opfer’, Ulm). Eriliselt silmatorkav on läti sõna tähenduslik arenemine õiest ohvrini (Nagu läti keele alal on sooritet tähenduslik arenemine ‘õis > and > ohvriand’, niisama esineb meie sugukeeltes huvitav arenemine ‘õis > ilus si > mänguasi’ — vt. Kalima, SUST LII 86 jj. (Vrdl. ka liivis ē’drõm = “häiERM”, s.t. õis — lu’M-ē’drõm = “lumehäiERM”, s.t. lumehelve ja piila-usk = pilvelill.)), mis peegeldub ka verbis — ziedõ (lvÜ) ‘annetada, ohverdada’ < lt ziedēt ‘blühen, schimmeln’ ja zieduot ‘Geschenke machen, (Erstlings) gaben verteilen, opfern’ (Ulm). Sõna zied väljendab liivis üldse meelehäämaksu, mitte tasu, vaid andi. Nagu haldjaile antakse zied, nii ka targale või arstile antav and on zied, näit. puhumise eest haige ziedõb s.t. annetab puhujale mõne kopika raha või midagi muud (Kr). Samuti näit. esimest korda kevadel kalal olles visatakse üks kala merre tagasi, sest muidu olevat zied merest välja võetud (L). Või kui marjulised jõuavad eriti marjarikkasse kohta, siis nad harilikult hüüavad ikka: siin on nii palju, nii palju marju, et vaja panna siia zied! — ja siis pannaksegi kuhugi maha kas lõngatükikene või midagi muud (Pr). Ja zied on muidugi ka otsekohene and haldjaile: tara- ja metsajumalaile ja muile pandud selliseid ohvreid

maha ja neid kutsutud zied (Kr); kes jumalaile on andnud oma zied, selle vastu nad on olnud ka hääd (Kr, Pr). Selliseks zied-ohvriks antakse pääasjalikult pühade toite, mune, võid, piima, soola, suhkrut, viljateri, leiba, kakku, saia, silke, liha, putru, suppi, viina, õlut, aga ka köieotsi, võrgutükke, lõnga, võid, käterätte, säärepaelu, kindaid, sukke, isegi tubakat, õisi, aeru-pulke, tõrvapütte, ristteelt korjatud liiva ja muidugi ka päris sularaha, — seda täpsemalt kirjeldetakse iga üksiku ohvrisaaja pü-hul eraldi alljärgnevais päätükkes. Olgu mainitud lõpuks, et “zied asemel öeldakse ka “häierm” = ē’drōm (V), mis ongi ju otsekohene tõlge lätikeelsest zied-sõnast.

16. Pääle zied-sõna leiame veel ühes teises nimetuses liivi keele alal kajastusi huvitavast tähenduslikust sugulusest õitsmise, ehtimise ja ohverdamise vahel. — Täniini rannikul on püsind endisaja komme ilustada lillede ja õitega põllupeendraid, puid, hooneid, aidu ja isegi inimesi teatud tähtpäevil, ja seda kommet nimetatakse ehtimiseks = puskantōmi (lvÜ, vrđl. lt puškuot ‘eigentlich mit Blumen zieren, dann auch für schmücken überhaupt’, Ulm). Kuna praegu selliseks tsentraalseks ehtepäevaks aastas on jaanipäev, kindlasti läti mõjul, siis mõni aeg tagasi tähtsaim päev liivi rannikul näib olnuvat ülestõusmispüha hommik (Prof. Šmit viitab asjaolule, et lihavõtte pühade kultus Baltikumis osutab algupäraselt enam vene kui saksa mõju; lätis isegi selle püha nimi lieldiena = “suurpäev” on otsekohene tõlge vene terminist велики день (Šm, LM 94—95). Vene poole viitavad ka “suur”-neljapäev ja “suur”-reede eestis, lätis, liivis. Vt. ka H. Ojansuu kirjutust “Suomen pääsiäinen ja päästäjä” (KsVk I 177—185). Lihavõtteist Liivis vt. SjWied, LGr LXXIV ja LXXV; Записки ПГО II 260.). Ja siis, lihavõtte hommikul, ehitud lehtpuuokste ja õitega katused, rukkinurmed, paadid rannal ja puha, puha (Kr); rukkiorasele pistetud põllupeendraille selliseid õitsvaid oksid resp. palme jne. (Kr); peremehed tahtnud seda väga, et poisid-tüdrukud ehiksid lihavõtte õöl rukkimaad ära (L, Ii), — siis rukis kasvaks hästi (Ii). Niisamasugust ehtimist korratakse ka jaaniõöl (Kr), kuna oluliseim ja pidulikuim moment spetsiaalselt just lihavõtte hommiku tseremoniaalis on päikese tõus, milliseks ajaks kogu küla noorrahvas (või ainult naised — Kr) suures hulgas läheb randa künkaile “linde tõstma” s.t. äratama ja ajama (L, Ii, Kr, Pr, V, Kl). Neiud on ehitud ja pärjatet ning laulavad kõrgel künkal:

Tšitšo(r) -linnukesed, tšitšo(r) -linnukesed,

(~ Suured linnud, pisikesed linnud),

nüüd te aeg on üles tõusta!

tšitšo, tšitšo!

Karud, hundid muusse (~ maamehe) metsa,

hüvad loomad (~ põdrad, jänesed) meie metsa!

tšitšo, tšitšo!

Lahjad lestad muusse (~ pisikesse) merre,

lihavad lestad meie merre!

tšitšo, tšitšo!

Hüvad poisid meie külla, pahad poisid muusse külla!

tšitšo, tšitšo!

Ilusad neitsid meie külla,
inetud neitsid muusse külla!
tšitšõ, tšitšõ!

— SDP VII 49, Set 1r, LF I Kr 67, Kr 68, Pr 9, V 73, Kl 16, Kl 23.

Pärast laulmist hõisatakse ja süüakse kakku, saia ja mis kellegil kaasas, vahetades üksteisega ja jättes ohvrina ka rannale. Sinnasamma mäeharjale ehitakse üks kuuse latv ja seda nimetatakse lindudekuuseks (Kr).

Vastavat “lindude ajamist” tunnevad ka Kuramaa ranniku lätlased (Parima ja ülevaatlikuima kirjelduse sellest annab K. Auziņš: “Putnu dzišana un pautu šaušana” (RKr XIII 99—106); vt. ka LP VII 877-379. Vrdl. lihavõtte kombeid eestis Eisen; EM II 147; saksas Wuttke, DVA3 69—73, § 80—83. Huvitav on ülestähendus Muhust, kus tüdrukud suur-reede hommikul vara püüdvat tabada üksteist veel voodist, peksta vitstega ja hüüda: “Hääd kala õnne, häid siigu, häid lesti” jne., H IV 6, 575 (12).), kes laulavad “lindude mäel” samuti näit.

Hundid, karud Saksamaale,
šuvo, šuvo!
Pisilinnud Kuramaale,
līgo, līgo

(LP VII 378, 2. Saksamaa esineb läti rahvaluules üldse kõige halva kodumaana; refrään šuvo tähendavat halvakspanevat eemalepeletamist, kuna liigo olevat häätahtlik — vt. MVM V 363 jj.)!

Lauldes visatakse ühtlasi mune alla orgu või vette. Isegi muistsed Preisi kurelased on laulnud vastavalt häist lindest ja hunttest-karudest, rasvaseist kaladest ja lahjadest (Globus 1899, Nr. 9, lhk. 146.). Ja seda lindude ajamise tseremoniaali läti uuriija cand. phil. Bruneniaks (Pikemas artiklis “Veco latviešu māņsticība”, ajakirjas MVM 1899, V 363 (algus vt. lhk. 262).) ühendab muistse surnute kultusega, identifitseerides lindude ajamist lindeks kehastund pahatahtlikkude surnute ajamisega (garu dzišana) ja otsides sellele kombele vasteid isegi Fidži saarlaste hingede merre ajamisest. Kuipalju siin on tegu just muistse surnute kultusega, on siiski raske ütelda, kuid selgesti läti kumbed ja laulud väljendavad küll maagilisi toiminguid ja manamisi kaitseks nõiduse, kadeda ja pahade vaimude vastu, edasi maagilisi abinõusid viljakuse, karja- ja kalaõnne tõstmiseks ja lõpuks huvitavaid puhastusvõtteid (RKr XIII 99 jj.), mis väga hästi võivad põlveneda ka hilisemast ristiusu ajast ning on ühendetavad Kristuse ülestõusmise suursündmusega (Vrdl. Šm, LM 94—95.), millest isegi päikene tunneb rõõmu niivõrd, et kiigub ja tantsib tõustes (vt § 24 — NB just päikese tõusu aegu tehaksegi maagilisi toiminguid ja lauldakse loitse!).

17. Igatahes palju usaldetavamaid paganusaja usupüha jälgi on säilitand Lätis ja eo ipso ka Liivis läti suurim tähtpäev aastas, läti aasta tuiksoon ja tähtpäevade kulminatsioon — jaaniöö. Selle öö ja päeva sisu lätlased ise iseloomustavad parimini nimetusega “õitepüha”

(ziedu svētki ja zālu diena s.t. rohupäev). Ka liivi rannikul see on enne kõike õite ja ehtimise püha, ja liivlasedki nimetavad jaaniõhtut vahel “heinaõhtuks” = ājna(d)-ōdōg (L, Sr, Kr), sest siis tuuakse õisi ja lilli ning ehitakse nendega kõik kohad, hõisates “līgo, līgo, kõik kohad õitsevad, līgo” (Kr). Jaani õhtul käiakse lauldes ja leelutades ümber põldude ja nurmede, pärjad päis ja süled täis lilli, õisi, rohelisi oksti; kõik viljaväljad ehitakse käharate pihelga-, kase- ja pedaja-okstega, et kasvaks tore kahar vili (L, Sr); neiud seovad õunapuile võid ja annavad sellega oma ohvri = zied (L); niisama ehitakse kõik tubade, lautade ja aitade katused ja ukсед, et inimesed kui ka loomad oleksid kõik terved ja et tuleks rikas aasta (L); ehitakse ka väravapostid ja paadid rannal pihelgaokste ja palmega, sest jaaniisa tuleb oma õnnistusega ainult sinna tallu, mis on ehitud (Kr); igas külas põletet vanasti pidulikult jaaniõhtul rannas üks vana paat ohvriks mereemale, et see õnnistaks saaki (Pr); ning jaanipäeva hommikul pannakse pärjad pähe isegi karjale (Ii, Kl Saar); kogu jaaniöö “maal” (s.t. läti sisemaal) peremeestel seisab väljas õues suur laud täis rooge, et sööksid säält jaanilapsed — need, keda nähakse, kui ka need, keda ei nähta (Pr)... — Prof. Šmit analüseerib läti jaanipäeva kombeid, võrdleb neid väga sarnanevate eesti omadega, eraldab venest ja saksast põlvnevad kristlikud elemendid ja jõuab lõppresultaadis paganusaja kihini, mis näib kajastavat lätlaste muistset paganusaja sigivuspüha (Šm, LM 88—92, RKr XV 11—15. Peab küll mainima, et näit. eesti vastete analüüsil Šmit seisab väga nõrgal alusel: pääle Wiedemanni (LdE 362—363) ta tunneb nähtavasti ainult veel Kr. J. Petersoni fantastilisi materjale (vt. tema arutusi ligo-sõna puhul LM 90). — Vrdl. ka A. Bielensteini artiklit Das Johannifest der Letten (Balt. Monatschrift 1874, XXIII 1—46.) Sellise kevadise sigivuspühana jaanipäev oleks siis vastandiks teisele põlisele rahvusvahelisele suurpühale ja nimelt sügisesele närbumisaja surnutepühale ehk hingedeajale, millest eraldi surnute analüüsi puhul pikemalt.